

Kongres psihoanalitičara u Weimaru 1911: Freud (1), Sandor Ferenczi (2), C. G. Jung (3), Ernest Jones (4), Eugen Bleuer (5), Lou Andreas-Salomé (6), Emma Jung (7)

Temu »Filozofija i psihoanaliza« priredio Obrad Savić

psihoanaliza

žil delez

Kod *Frojda* se uzastopno pojavljuju dve koncepcije sadomazohizma: jedna u vezi dvojstva seksualnog instinkta i instinkta ega, a druga u vezi dvojstva instinkta života i smrti. I jedna i druga teže da odrede neki izvesni sado-mazohistički entitet, i da pod okriljem tog entiteta obezbede prelaz s jednog elementa na drugi. Moramo se zapitati do koje se mere ove dve koncepcije zaista razlikuju, do koje mere, takođe, i jedna i druga u sebi sadrže *Frojgov transformizam*; najzad, do koje mere pretpostavka u dvojstvu instikata u oba slučaja ograničava taj transformizam.

U prvom tumačenju, mazohizam je predstavljen kao ono što povratno proisodi iz sadizma. Svaki instinkt sadrži činioce agresivnosti, neophodne za ostvarivanje njegovog cilja i usmerene prema objektu. Agresivnost seksualnog instinkta nalazi se u izvoru sadizma. Ona bi u svome razvoju, međutim, mogla biti usmerena tako da se okrene protiv samog ega. Postoje prvenstveno dve vrste faktora koji određuju to okretanje: dvostruka agresivnost, prema ocu i prema majci, okreće se protiv ega bilo pod uticajem »teskobe usled gubitka ljubavi«, bilo pod uticajem nekog osećanja krivice (vezanog za uspostavljanje super-ega). Ove se dve tačke preokreta bitno razlikuju, narocito po *B. Grünberger* (*B. Grünberger*), tako što jedna izvira iz pregenitalnog, a druga iz edipovskog¹. Izgleda, međutim, da u svakom slučaju lik oca i lik majke imaju nejednaku ulogu. Jer, čak iako je počinjen na majci, greh se nužno odnosi na oca: on ima penis, njega dete želi da uškopi ili da ubije, on raspolaže kaznom, njega treba umiriti preokretom. U svakom slučaju, zaista izgleda da lik oca služi kao stožer.

Već, međutim, nastupaju mnogostruki razlozi da bi počinjali kako se mazohizam ne da jednostavno odrediti kao sadizam okrenut protiv ega. Prvi od tih razloga jeste sledeći: preokret je nužno propracen deseksualizacijom agresivnosti libida, to jest napuštanjem seksualnih ciljeva u pravom smislu reči. *Frojd* će posebno pokazati da formiranje super-ega ili moralne svesti, pobeda nad Edipom, sobom nosi deseksualizaciju ovog kompleksa. U tom smislu on i zamišlja mogućnost preus-

merenog sadizma, gde se super-ego sadistički ponaša prema egu, a da pri tome nema mazohizma u ponašanju samog ega. Mazohizam nema bez reaktiviranja Edipa, bez »resekualizacije« moralne svesti. Mazohizam nije svojstveno osećanje krivice, već želja da se bude kažnjen: kazna nastupa da razreši krivicu i teskobu koja tome odgovara, i da stvori mogućnost za seksualno zadovoljstvo. Mazohizam je, dakle, manje određen preokretom nego resekualizacijom onoga kod koga je došlo do preokreta.

Postoji i drugi razlog: moramo dalje razlikovati čistu mazohističku »erogenost« od mazohističke seksualizacije. Mi možemo da zamislimo da kazna nastupa kao razrešenje ili zadovoljenje nekog osećaja krivice; pa ipak, ona predstavlja tek uvodno zadovoljstvo, zadovoljstvo moralne vrste, koje samo priprema ili čini mogućim seksualno zadovoljstvo. Kako zatista dolazi do seksualnog zadovoljstva kada je ono vezano za fizički bol kažnjavanja? Isto se tako može reći i da se seksualizacija nikada ne bi okončala neke mazohističke erogenosti. Potrebno je postojanje nekakve opipljive osnove, kao neke spone koju mazohista doživljjava između svog bola i seksualnog zadovoljstva. *Frojd* je navodio pretpostavku o »koekscitaciji libida«, prema kojoj procesi i ekscitacije koje prevazilaze izvesnu kvantitativnu ograničenja jesu erotizovani. Tačka pretpostavka priznaje postojanje jedne neumanjivo mazohističke podloge. Stoga se i *Frojd* još od svog prvog tumačenja, ne zadovoljava time da kaže da je mazohizam preokrenuti sadizam; on takođe tvrdi da je sadizam projektovani mazohizam, budući da sadista može uživati u bolovima koje nаноси другome samo u onoj meri u kojoj je, sam za sebe, »mazohistički doživeo sponu bol — zadovoljstvo. *Frojd* ništa manje ne podržava primat sadizma, gotov da razlikuje: 1° sadizam čiste agresivnosti, 2° preokret tog sadizma 3° mazohističko isksutvo, 4° hedonistički sadizam. Čak i ako se, međutim, podrži teza da umetnuto mazohističko iskustvo pretpostavlja preokret agresivnosti, taj je preokret tek uslov za otkriće doživljene spone, on ni po čemu nije sastavni deo te spone, koja nasuprot tome svedoči o specifičnom mazohističkom ponoru².

1. B. Grünberger, u »Skici psihodinamične terapije mazohizma« [Revue Française de la psychanalyse, 1954] isključuje bilo kakvo edipovsko tumačenje mazohizma. On, međutim, »ubistvu edipovskog oca« suprotstavlja pregenitalnu želužu za kastracijom oca, što bi bio pravi izvor mazohizma. U svakom slučaju, majčinsko–oralna etiologija biva odbijena.

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

Postoji i treći razlog: okretanje protiv ega u krajnjem bi slučaju definisalo povratni stadijum, onakav kakav se sreće u opsesivnoj neurozi (»ja se kažnjavam«). Mazohizam, međutim, podrazumeva pasivno stanje: kažnjavaju me, tuku me... Postoji, dakle, mazohistička projekcija u pravom smislu reči, po kojoj neka osoba iz spoljnog sveta treba da preuzme ulogu subjekta. I nema sumnje da je taj treći razlog na jedinstveni način vezan za prvi: reseksualizacija je neodgovljiva od projekcije (obratno, povratno stanje svedoči o nekom sadističkom super-egu koje ostaje deseksualizovano). Psihoanaliza se upravo na tom nivou projekcije trudi da objasni prividnu ulogu lika majke. Kod mazohista se radi o izbegavanju posledica greha počinjenog u odnosu na oca. Tako se, kako kaže *Frojd*, mazohista poistovećuje sa majkom da bi se ocu ponudio kao seksualni objekt; međutim, nailazeći ovde ponovo na rizik od kastracije koga je nastojao da izbegne, on izabara da bude tučen, što je istovremeno i zaklinjanje da će biti kastirana i regressivna supstitucija za »biti voljen«; majka bi istovremeno odbacivanjem homoseksualnog izbora preuzeila ulogu onoga koji tuče. Ili pak: mazohista prebacuje greh na majku (»Ne ja, to ona želi da uškopi oca«) i time se koristi bilo da bi se poistovetio sa tom lošom majkom, pod plaštrom projekcije, i tako došao do penisa (mazohizam-perverzija); bilo da bi, nasuprot tome, održavajući projekciju i predstavljajući samog sebe kao žrtvu, učinio da to poistovetovanje propadne (moralni mazohizam: »Ja sam onaj koji je uškopljen, a ne moj otac«).¹⁾

Usled svih ovih razloga, formula »preokrenutog sadizma« biva nedovoljna... Njoj treba pridodati još tri odrednice: 1° reseksualizovan sadizam, 2° i to reseksualizovan na novim osnovama (erogenost), 3° projektovani sadizam. Te specifične odrednice odgovaraju trima aspektima koje *Frojd* razlikuje u mazohizmu još od prvog tumačenja: erogeni aspekt kao osnova; pasivni aspekt koji treba da u isti mah veoma kompleksno ukaže na projekciju prema ženi i na poistovetovanje s njom; moralni ili aspekt krivice, kome već pripada proces reseksualizacije²⁾. Čitavo se pitanje, međutim, sastoji u tome da se sazna da li te odrednice, koje se pridružuju temi preokreta, tu temu potvrđuju ili je, obratno, ograničavaju. *Rajk (Reik)*, na primer, potpuno podržava ideju da mazohizam proizilazi iz sadizma. Ali i precizira: mazohizam se »rada iz odbijanja na kojincijalni sadistički instinkt nailazi, i razvija sposredstvom sadističke, agresivnili nepoverljive fantazije kojzamenjuje stvarnost. On ostaj enerazumljiv sve dok se za njega smatra da je neposredno izведен iz sadizma nekim polukretanjem protiv ega. Ma šta o tome prigovarali psihoanalitičari i eksolozi, ja tvrdim da je fantazija mesto rođenja mazohizma«.³⁾ *Rajk* želi da kaže da se mazohista odrekao sprovođenja svog sadizma; on se čak odrekao i toga da ga okreće protiv sebe samog. Pre bi se reklo da je neutralizovan sadizam u nekom fantazmu; delanje je zamenio snevanjem, otuda i primordijalni karakter fantazma. I on samo pod tim uslovima sprovođili čini da se sprovođi nasilje nad njime, nasilje koje više ne možemo nazvati sadističkim, jer je u njegovom načelu takvo jedno ukidanje. Čitav problem leži u tome da saznamo možemo li i dalje potvrđivati načelo izvođenja kada je to izvođenje prestalo da biva neposredno i kada opovrgava pretpostavku prostog preokreta.

Frojd tvrdi da nema neposredne transformacije između kvalitativno različitih nagona ili instikata: kvalitativno dvojstvo instikata onemogućava prelaz jednog u drugi. To već zaži za seksualne i instiske ega. Sadizam i mazohizam, nesumnjivo, kao i svaka psihička tvorevina, predstavljaju svači za sebe izvesnu kombinaciju dva instikta. Mi, međutim, upravo »prelazimo« iz jedne kombinacije u drugu, prelazimo iz sadizma u mazohizam tek putem procesa deseksualizacije i reseksualizacije. Fantazmi u mazohizmu jesu mesto ili pozornica tog procesa. Čitavo se pitanje sastoji u tome da saznamo da li isti subjekat može učestovati u sadističkoj i u mazohističkoj seksualnosti, budući da prva podrazumeva deseksualizaciju druge. Da li je ta deseksualizacija neki događaj koga je mazohista doživeo (u tom slučaju postojao bi prelaz, mada posredan), ili je ona, nasuprot tome, neki strukturalni uslov koga mazohizam unapred pretpostavlja, i koji mu preseca svaku povezanost sa sadizmom? Kada su dve priče date, uvek možemo ispuniti prazninu koja ih razdvaja. To ispunjavanje, međutim, nikada ne obrazuje priču koja je na istom stupnju kao i one dve. Stiče se utisak da se svrha psihoanalitičke teorije sastoji u popunjavanju praznine: takav je način na koji će lik oca nastaviti da deluje pod likom majke i odrediti njenu ulogu u mazohizmu. Takva metoda predstavlja veliku poteškoću. Ona menja mesto svemu što je od važnosti, za suštinsko uzima drugorazredne odrednice. Tema lošej majke, na primer, zaista se pojavljuje u mazohizmu, ali kao marginalna pojava, budući da je središte zauzela dobra majka. U mazohizmu dobra majka poseduje falus, ona tuče i ponižava, ili se čak i prostituiše. Stavljujući lošu majku u prvi plan, lakše stvaramo mogućnost da ponovo stvorimo sponu sa ocem, i da tu sponu pratimo od sadizma do mazohizma — dok lik dobre majke, obratno, sadrži »praznину«, to jest poništavanje oca u simboličkom smislu. Drugi primer: osećanje krivice igra veoma važnu ulogu u mazohizmu, ali kao površinska pojava, kao duhoviti osećaj neke već »odigrane« krivice; tu nema više krivice deteta u odnosu na oca, već krivice samog oca, i detetove sličnosti sa ocem. I ovde opet postoji jedna »praznina« koju žurno ispunjavamo kad hoćemo da mazohizam izvedemo iz sadizma. Greska je u

tome što se ono što je već učinjeno, za šta se sa gledišta mazohizma pretpostavlja da je učinjeno, prikazuje kao proces u toku. Krivica je »mazohistički« doživljena samo kao već odigrana, izveštacena i razmetljiva; otac je doživljen samo ukoliko je simbolički poništen. U želji da ispunimo praznine koje mazohizam razdvajaju od sadizma, upadamo u sve vrste zabluda, ne samo teorijskih, već i praktičnih ili terapeutskih. Zato smo i kazali da mazohizam ne može biti definisan ni kao erogeni ili sensualni (bol — zadovoljstvo), niti kao moralni ili osećajni (krivica — kazna): u oba slučaja stekli materiju pogodnu za svaku transformaciju. Mazohizam je najpre formalan i dramski, to jeste, kombinaciju bola i zadovoljstva doseže tek preko posebnog formalizma, i krivicu doživljava tek kroz specificku priču. U domenu patologije, svaki poremećaj ima »prazninu«. Ako shvatimo strukturu koju one tvore i posebno ako se dobro čuvamo da ih ne popunimo, možemo izbeći iluzije o transformizmu i učiniti napredak u proučavanju poremećaja.

Te sumnje u jedinstvo i sado-mazohističku povezanost još se pojačavaju kad razmotrimo i drugo Frojdovo tumačenje. Kvalitativno je dvojstvo postalo dvojstvo instinkta života i smrti, Erosa i Tanatosa. Ne zato što instinkt smrti, koji je čisto načelo, može biti dat kao takav: date su jedino, i jedine se mogu dati, nagonske kombinacije dva instinkta. Upravo se, međutim, instinkt smrti pojavljuje u dva razdvojena obličja, što zavisi od toga da li mu Eros obezbeduje i izvođenje prema spolašnjosti (sadizam), ili unosi njegov otisak, unutrašnji talog (mazohizam). Evo, dakle, potvrde erogenog mazohizma, koji je »primitivan i ne proističe iz sadizma. Tačno je da potom ponovo nailazimo na prethodni proces: sadizam se preobraća da bi stvorio ostale aspekte mazohizma (pasivni i moralni). Takođe ćemo, i to u još čistijem obličju, ponovo susresti i prethodne sumnje. Jer ne samo da iz sadizma ka mazohizmu stižemo samo onim procesom koji istovremeno sadrži i deseksualizaciju i reseksualizaciju, već izgleda da svako obliče u sebi zaista sadrži neko »saplitanje« instikata u isti mah kad i njihovu kombinaciju. Sadizam kao i mazohizam, zapravo, svaki za sebe negoćeštaju to da izvesne količine energije libida biva neutralizovana, deseksualizovana, izmešena, stavljena u službu Tanatosa (nikada, dakle, nema neposredne transformacije jednog instinkta u drugi, već »premeštanja energetskog naboja«). To je fenomen koga Frojd naziva rasplitanjem. I on naznačava dve temeljne tačke rasplitanja: narcisizam i obrazovanje super-ega. Čitav je problem, naime, sadržan u prorodi tih rasplitanja, i u načinu na koji se ona mire sa kombinacijom instikata (preplitanja). Sve je u isti mah kombinacija dva instinkta, a rasplitanja ima svugde.

Šta je instinkt smrti?

Od svih Frojdovih tekstova, remek-delo *Izvan načela zadovoljstva* jeste nesumnjivo onaj gde *Frojd* najneposrednije, i sa vanrednim genijem, prodire u filozofsku misao u pravom smislu reči. Filozofska misao mora biti nazvana »transcedentalnom; taj naziv označava izvestan način na koji se posmatra problem načela. Zapravo, ubrzno se čini da pod rečju »izvan« *Frojd* nipošto ne podrazumeva izuzetke u načelu zadovoljstva. Sve prividne izuzetke koje on navodi: nedovoljstva i obrati koje nam stvarnost nameće, konflikti koji ono što je jednom delu nas samih zadovoljstvo pretvaraaju u ono što je drugom delu nezadovoljstvo, igre u kojima se upinjemo da reprodukujemo i nadvladamo neki nepriyat danog daj, i čak funkcionalni poremećaji gde se fenomeni transfera, prema kojima neki apsolutno nepriyat danog daj (nepriyat za sve delove nas samih) biva tvrdoglav reproducovan — svu su ti izuzeci navedeni kao očigledni, i realno uskladi su načelom zadovoljstva. Ukratko, nema izuzetku u načelu zadovoljstva, premda ima jedinstvenih komplikacija samog zadovoljstva. I evo gde se problem začinje: jer, ako ništa ne protivureči načelu zadovoljstva, ako se sve da izmiriti sa njime, to ne znači da on sam izveštava o tim elementima i procesu koji komplikuje njihovu primenu. Ako se sve ponovo svodi na zakonitost načela zadovoljstva, to ne znači da sve iz nje i proizlazi. I pošto ni zahtevi stvarnosti više nisu dovoljni da izveste o tim komplikacijama, koje svoj izbor najčešće nalaze u fantazmu, treba reći da načelo zadovoljstva vlada svim, ali svime ne rukovodi. Nema izuzetku načelu, ali postoji jedan ostatak koji se ne da svesti na načelo; načelu ništa ne protivreči, ali postoji nešto spoljašnje, i heterogeno načelu — nešto »izvan«.

Ovde se javlja neophodnost filozofskog razmišljanja. Načelom se u prvom redu naziva ono što upravlja nekim područjem; tada je reč o empirijskom načelu ili zakonu. Prema tome: načelo zadovoljstva upravlja (bez izuzetka) psihičkim životom u idu. Sasvim je drugo pitanje, međutim, kada želimo da saznamo što je to što neko područje podređuje načelu. Potrebna je druga vrsta načela, neko načelo drugog stupnja, koje izveštava o neophodnom podređivanju područja empirijskom načelu. To se drugo načelo naziva transcedentalnim. Zadovoljstvo je načelo utoliko ukoliko upravlja psihičkim životom. Međutim: koja je najviša instanca koja psihički život podređuje empirijskoj dominaciji načela zadovoljstva? Već je filozof *Hjum (Hume)* primetio: postoje zadovoljstva u psihičkom životu, kao što ima i bolova; ma kako da se sa svih strana izokrenu ideje zadovoljstva i bola, nikada se iz njih neće izvući oblik nekog načela po kojem tražimo zadovoljstvo i bezimo od bola. *Frojd* kaže istu stvar: u psihičkom životu prirodno postoje za-

² »Nagoni i njihove sudbine«, 1915., francuski prevod in Metapsichologije, izdavač NRF, str. 46.

³ Ovo drugo objašnjenje, koje predlaže Grinberger, mazohizam upućuje na prepedovski izvor.

⁴ Razlike između ova tri aspekta formalno su izložene u jednom članku iz 1924. »Ekonomski problem mazohizma« (francuski prevod, Revue Francaise de psychanalyse, 1928.). Oni su, međutim, već prisutni i nascnaci u perspektivi prvog tumačenja.

FILOZOFIJA PSIHOANALIZE

dovoljstva i bolovi, ali tu i tam, u slobodnom stanju raštrkani, lebdeći, »nevezani«. Da jedno načelo bude organizovano tako da zadovoljstvo bude ono što se sistematski traži a bol ono što se izbegava, evo šta zahteva viši vid objašnjenja. Ukratko, postoji barem nešto o čemu zadovoljstvo ne izveštava, i što ostaje spoljašnje, a to je vrednost načela koje ono odlučno zauzima u psihičkom životu. Kakva je ta viša veza koja od zadovoljstva stvara načelo, koja mu daje rang načela i kojem podređuje psihički život? Može se reći da je problem koga je Freud postavio suprotan onome koji mu se često pripisuje: nije reč o izuzecima u načelu zadovoljstva, već o **utemeljenju** tog načела. Radi se o otkriču transcendentalnog načela: o problemu »spekulacije«, precizira Freud.

Frojdov odgovor je sledeći: jedino ga povezanost uzbuđenja čini »razrešivim« u zadovoljstvu, to jest, omogućava njevovo pražnjenje. Bez aktivnosti povezanosti, nesumnjivo bi bilo pražnjenja i zadovoljstava, ali raštrkanih, od slučaja do slučaja, bez sistematične vrednosti. Povezanost je to što omogućava zadovoljstvo kao načelo, ili što zasnova načelo zadovoljstva. Evo, dakle, Erosa otkrivenog kao utemeljenje, pod dvosstrukim oblicem povezanosti: energetska povezanost samog uzbuđenja, biološka povezanost celija (moguće je da prva ne postoji bez druge, ili da u drugoj pronalazi posebno povoljne uslove). I tu konstitutivnu povezanost Erosa možemo, moramo odrediti kao »ponavljanje«: ponavljanje u odnosu na uzbuđenje; ponavljanje trenutka života ili spašavanja neophodnog čak i jednočelijskim organizmima.

Ono što je nekom transcendentalnom istraživanju svojstveno jeste to da ga ne možemo zaustaviti kad nam se protekte. Kako bi smo mogli odrediti neko utemeljenje, bez žurbe, još uvek »izvan«, u tom bezdanu iz koga izivre? »Uzasanja moć i ponavljanja, kaže Muzil (*Musil*), uzasno božanstvo! Privlačnost praznine koja vas stalno vuče sve dublje, kao levak nekog vrtloga čiji se zidovi razmizi... Na kraju se zna: bio je to samo dubok, grešni pad, u svetu u kome vas ponavljanje svakim stupnjem vodi sve dublje.«⁵ Kako ponavljanje može da odigra ulogu nečega što je **istovremeno** (istovremeno sa uzbuđenjem, istovremeno sa životom) a da takođe ne igra ulogu nečega što **prethodi** na drugi način i u nekoj drugoj igri (pre nego što uzbuđenje ne prekine ravnošću neuzbuđljivog, pre nego što život ne prekine dremezž beživotnog)? Kako bi uzbuđenje bilo vezano, i samim tim i »razrešeno«, kad ista snaga ne bi takođe težila da ga porekne? Izvan Erosa, Tanatos. Izvan dna, bezdan. Izvan ponavljanja—spone, nalazi se ponavljanje—guma koja briše i ubija. Odatle i složenost Frojdovih tekstova: jedni nagoveštavaju da je ponavljanje možda jedna i jedina snaga, čas demonska a čas spasilačka, koja se ispoljava kroz Tanatos i kroz Eros; drugi, odbacujući tu pretpostavku i definitivno potvrđujući najčišće kvalitativno dvojstvo između Erosa i Tanatosa, kao prirodnu razliku između jedinstva, konstrukcije sve brojnih jedinki, i destruktivne; drugi, opet, koji nagoveštavaju da je ta kvalifikativna razlika nesumnjivo podržana razlikom u ritmu i amplitudi, razlika u tačkama dolaska (u poreklu života, ili pre porekla...). Treba shvatiti da ponavljanje, takvo kakvim ga Frojd vidi u tim genijalnim tekstovima, jeste samo po sebi sinteza vremena, »transcedentalna« sinteza vremena. On je u isti mah ponavljanje onoga što je prethodilo, što traje i onoga što sledi. On u vremenu sačinjava prošlost, sadašnjost, pa čak i budućnost. Sadašnjost, prošlost i budućnost bivaju istovremeno obrazovani u vremenu, premda među njima postoji neka kvalitativna ili prirodna razlika, i mada prošlost nasleduje sadašnjost, a sadašnjost — budućnost. Odatle i tri aspekta: prirodno monizma i dualizma, i razlike u ritmu. I ako budućnost ili ono što sledi možemo da spojimo s dvema drugim strukturama ponavljanja — pre i za vreme —, to je stoga što te dve korelativne strukture ne stvaraju sintezu vremena a da ne otvore i omoguće neku budućnost u tom vremenu: ponavljanju koje vezuje i stvara sadašnjost, ponavljanju koje briše i stvara prošlost, pridružuje se u zavisnosti od njihovih kombinacija ponavljanje koje spašava... ili ne spašava. (Otuda i odlučujuća uloga transfera kao progresivnog ponavljanja, koje oslobada i spašava, ili izneverava.)

Vratimo se iskustvu: ponavljanje koje, na dnu i u bezdani, prethodi načelu zadovoljstva, sada biva doživljeno kao obrnuto, podređeno tom načelu (ponavlja se u funkciji nekog ranije postignutog zadovoljstva ili onog koje tek treba postići). Rezultati transcendentalnog traganja govore da je Eros ono što omogućava ustanavljanje empirijskog načela zadovoljstva, ali da uvek i neizbežno sobom povlači i Tanatosa. Ni Eros ni Tanatos ne mogu biti dati ili doživljeni. U iskustvu su jedino date njihove kombinacije budući da je uloga Erosa da veže energiju Tanatosa i da te kombinacije podredi načelu zadovoljstva i idu. Stoga se Eros, mada nije ništa više dat od Tanatosa, barem nameće i deluje. Tanatos, međutim, bezdan koga nosi Eros, doveden na površinu, suštinski je nem: utoliko je i strašnji. Zato nam se i činilo da je u francuskom jeziku trebalo sačuvati reč »instinkt«, instinkt smrti, da bi se označila ta transcedirajuća i čutljiva instanca. Što se nagona tiče, erotskih i destruktivnih nagona, oni moraju samo naznačiti činioce datih kombinacija, to jest predstavnike u onome što je dato od Erosa i Tanatosa, neposredne predstavnike Erosa i posredne predstavnike Tanatosa, uvek pomesane u idu. Tanatos jeste; pa ipak, nesvesno ne zna za »ne«, jer je destruktija tu uvek data kao naličje konstrukcije, u stanju nekog nagona koji se neizbežno kombinuje sa nagonom Erosa.

Šta bi onda značilo rasplitanje nagona? Isto bi bilo i pitati: šta se zbiva sa kombinacijom nagona kada se razmotri ne više id, već ego, super-ego i ono što ih dopunjuje? Frojd je pokazao kako i konstrukcija narcisističkog ega i obrazovanje super-ega nagoveštavaju fenomen »diseksualizacije«. To jest: izvesna količina libida (energija Erosa) biva neutralizovana, postaje neutralna, indiferentna i premestiva. Izgleda da se deseksualizacija duboko razlikuje u ova dva slučaja: u jednom se meša sa procesom **idealizacije**, koji možda u egu stvara snagu maštice; u drugom se meša sa procesom **identifikacije**, koji možda u super-egu daje moć mišljenja. U odnosu na empirijsko načelo zadovoljstva, međutim, deseksualizacija uglavnom ima dva moguća efekta: ili u primenu načela uvodi funkcionalne poremećaje, ili, pak, promoviše sublimaciju nagona koja preuzila zadovoljstvo prema zadovoljenjima nekog drugog reda. Svakako ne bismo bili u pravu ako bismo rasplitanje shvatili kao da je načelo zadovoljstva bilo opovrgnuto, kao da su kombinacije koje su mu podređene bila raščinjene u korist neke pojave Erosa ili Tanatose u čistom stanju. Rasplitanje u funkciji ega i super-ega samo znači obrazovanje te energije koja se može prenesti unutar tih kombinacija. Načelo zadovoljstva nije ni po čemu svrgnuto, ma kakva da je težina poremećaja one funkcije čiji je cilj da nastavi sa njegovom primenom (Frojd u tom smislu može da održi tezu o načelu sna kao ostvarenju želja, čak i u slučajevima traumatske neuroze gde funkcija sna trpi najteža remećenja). Načelo zadovoljstva ne biva još više preokrenuto odricanjima koje mu nameće stvarnost, ili duhovnim domašajima koje mu omogućava sublimacija. Tanatos nikada nije dat, on nikada ne govori; život je uvek ispunjen empirijskim načelom zadovoljstva i kombinacijama koje su mu podređene — iako se formula tih kombinacija menja na jedinstven način.

No, postoji li neko rešenje osim funkcionalnih poremećaja u neurozi i duhovnih domašaja sublimacije? Zar ne postoje neki put koji više ne bi bio vezan za funkcionalnu kompletnost ega i super-ega, već za njihov strukturalni raspored? I nije li taj put onaj na koga Frojd ukazuje, precizno ga nazivajući izopačenošću? Izgleda da izopačenost predstavlja sledeći fenomen: tu se **deseksualizacija** javlja još jasnije nego u neurozi ili sublimaciji, čak i deluje sa neposrednom hladnoćom, u slučaju praćena **reseksualizacijom**, koja je nipošto ne opovrgava, već dejstvuje na novim osnovama, jednaku tudim seksualnim poremećajima, kao i sublimacijama. Sve se dešava kao da je deseksualizovana osoba bila reseksualizovana kao takva, i to na novi način. U tom su smislu hladnoća i led suštinske elemenat izopačene strukture. Na njega nailazimo kako u sadističkoj apatiji, tako i u idealu mazohističke hladnoće: »teorizovanog« u apatiji, »frantazma« u idealu. I moć izopačene reseksualizacije biva utoliko veća i raširenja ukoliko je hladnoća deseksualizacije bila intenzivnija: zato ne verujemo da izopačenost može biti definisana prostim odsustvom integracije. *Sad (de Sade)* pokazuje da nijedna strast, politička ambicija, ekonomski škrtost i sl., nisu strane »putenosti«: ne stoga što bi se ona slagala sa njihovim načelom, već, nasuprot tome, upravo stoga što ona na kraju iskršava, kao ono što na licu mesta započinje njihovu reseksualizaciju (i *Zilijet (Juliette)* je, u svojim savetima o snazi sadističke projekcije, započela recima: »Provedite punih petnaest dana ne brinući o pohoti, razonodite se, zabavite drugim stvarima...«). Iako je mazohistička hladnoća sasvim druge vrste, u njoj ponovo nailazimo na proces deseksualizacije kao na uslov za reseksualizaciju na licu mesta, putem koje će se sve čovekove strasti, one koje se tiču novca, svinje ili države moći preokrenuti u korist mazohizma. U to je ono suštinsko: da ga reseksualizacija vrši na licu mesta, u nekoj vrsti skoka.

Ni ovde načelo zadovoljstva nije opovrgnuto. Ono zadržava svu svoju empirijsku snagu. Sadista svoje zadovoljstvo nalazi u bolu drugoga, mazohista svoje nalazi u svom sopstvenom bolu, koji ima ulogu uslova bez kojega on ne bi postigao zadovoljstvo. Niče je postavio izuzetno spiritualistički problem smisla patnje. I na to je davao jedini dostojan odgovor: ako patnja, pa čak i bol, ima smisla, onda bi zaista trebalo da nekome pričinjava zadovoljstvo. Na tom putu postoje samo tri moguće pretpostavke. Normalna, moralna ili sublimirana: naši bolovi pričinjavaju zadovoljstvo bogovima koji nas posmatraju i nadziru. I dve izopačene pretpostavke: bol pričinjava zadovoljstvo onome koga zadaje, ili onome koga podnosi. Očigledno je da je normalni odgovor najfantastičniji, najpsihičotičniji od sva tri. Pošto načelo zadovoljstva, međutim, zadržava svoju moć i u izopačenoj strukturi kao i drugde, šta se promenilo u formuli kombinacija koje su mu podređene? Šta znači **skok u mestu**? Posebna uloga funkcije **opetovanja** prethodno nam je izgledala, u mazohizmu isto kao i u sadizmu, kao kvantitativno gomilanje i taloženje sadizma, kvalifikativna napetost i ukrućenost mazohizma. U tom pogledu, očigledan sadržaj izopačenosti preti da od vas sakrije ono što je najdublje. Pravidna povezanost sadizma sa bolum i prividna povezanost mazohizma sa njime zapravo su poređene toj funkciji opetovanja. Sad je zlo definisao kao nešto što je spojeno sa neprestanim kretanjem pomarnih molekula; *Klervil (Clairvil)* sanja o zločinima tek utoliko ukoliko oni vrše neprestani uticaj i ponavljanje oslobađaju svake hipoteke; i zadata patnja, u sistemu *Sen-Fona (Saint-fond)* vredi tek u onoj meri u kojoj je pozvana da se do u beskraj ponavlja, uvek posredstvom zločudnih molekula. Pod drugim uslovima, videli smo da je

5 Rajk, str. 168.

6 Muzil, Čovek bez svojstava (navedeno po: L'Homme sans qualités, Seuil, t. IV, str. 479).

7 Klosowski, Jedna tako zločubna želja (navedeno po: Un sifuneste désir, NRF, str. 127.) i Opoziv Nacijskog Edikta (Révocation de l'édit de Nantes, Editions de Minuit, str. 15.).

mazohistički bol bio u potpunosti podređen čekanju, funkciji ponavljanja i opetovanja u čekanju. U tome je suština: **bol je vrednovan samo u odnosu na oblike ponavljanja koji uslovjavaju njegovu upotrebu.** Klosovski (Klossowski) ukazuje na tu poenu kada u vezi Sadove monotonije piše: »U putenom činu ne može biti transgresije ako on nije doživljen kao spiritualni dogadjaj; da bi se, međutim, došlo do njegovog objekta, treba tragati i ponavljati dogadjaj u opetovanom opisu putenog čina. Taj opetovani opis putenog čina ne samo da izveštava o transgresiji, on sam biva jezička transgresija izvedena jezikom« — ili pak, kada naznačava ulogu ponavljanja pre kod mazohizma i kod zaustavljenih prizora: »Zivot se opetovao da bi se dosegao u svom padu, kao da je zadržavao dah u trenutnoj spoznaji svog porekla . . .«.

Pa ipak, izgleda da je takav rezultat razočaravajući, i da se svodi na ideju da ponavljanje pričinjava zadovoljstvo . . . Koliko misterije, međutim, u **bis repetitio**. Pod tam-tamovima sadizma i mazohizma, nalazi se ponavljanje kao stravična moć. Ono što se promenilo jeste odnos ponavljanje — zadovoljstvo. Umesto da ponavljanje doživi kao ponašanje u odnosu na postignuto zadovoljstvo ili ono koje treba postići, umesto da ponavljanjem zapoveda ideja zadovoljstva koje treba naći ili postići, evo gde se ponavljanje razulneruje, gde postoje nezavisno od svakog prethodnog zadovoljstva. Ono je postalо idea, postalo ideal. I zadovoljstvo je sada postalo ponašanje u odnosu na ponavljanje, ono sada prati i sledi ponavljanje kao stravična nezavisna moć. Zadovoljstvo i ponavljanje su, dakle, raz-

menili uloge: evo efekta skoka u mestu, to jest dvostrukog procesa deseksualizacije i reseksualizacije. Reklo bi se da će između ta dva progovoriti instinkt smrti: pošto se, međutim, zna da je skok napravljen u mestu, kad u jednom trenutku, uvek je načelo zadovoljstva ono koje zadržava pravo glasa. Ima tu i misticizma izopačenosti: izopačeno pronalazi utoliko više i utoliko bolje, ukoliko je više toga ostavilo iza sebe. Kao u nekoj crnoj teologiji, gde zadovoljstvo prestaje da bude motiv volje, gde je jedino napušteno, poreknuto, »odreknut«, ali da bi bilo bolje pronadeno kao nadoknade ili rezultat, i kao zakon. Formula izopačenog misticizma jeste hladnoća i udobnost hladnoće deseksualizacije, udobnost reseksualizacije, tako očigledno kod Sadovih likova. Što se tiče ukotvljavanja u bolove sadizma i mazohizma, mi ga uistinu ne razumemo toliko koliko ga smatramo sebi svojstvenim: bol tu uopšte nema seksualno značenje, već naprotiv, predstavlja deseksualizaciju koja ponavljanje čini autonomnim, i koja mu na licu mesta podređuje zadovoljstva reseksualizacije. Eros biva deseksualizovan, biva umrtvijen, da bi Tanatos bio bolje reseksualizovan. U sadizmu i mazohizmu nema misteriozne spone bola sa zadovoljstvom. Misterija je negde drugde. Ona je u procesu deseksualizacije koji ponavljanje stupa sa onim što je suprotno zadovoljstvu, a potom u procesu reseksualizacije koja nastupa kao da zadovoljstvo ponavljanja proistiće iz bola. U sadizmu kao i u mazohizmu, odnos prema bolu jeste **efekat**.

□ □ □

Sa francuskog:
Vesna Jakovljević

**Presentation de Sasher —
Masoch — Le Froid et le Cruel,**

**Gilles Deleuze,
Editions de Minuit,
Paris, 1967.**

funkcionalna promena »gradanskih« pojmove u kritičkoj teoriji: individuum kod hegela, marksa i frojda

maks horkhajmer

Idealizam živi od toga, što je individuum, koji je uklonjen iz (proizvodnog procesa), istinit, bolji. To još uvek deluje kod Marks-a, tako što on čoveka u kapitalističkom društvu shvata kao puki privesak mašine, i kao istinskog i pravog čoveka vidi onog, koji je s one strane proizvodnog procesa, dok je po našem shvatanju taj čovek, tj. ovaj u sferi konzumiranja, isto toliko osakačen, kao i onaj u sferi proizvodnje.

Suprotne tendencije ovom idealističkom shvatanju postoje već u samom idealizmu, na pr. (kod) Helderlin (Hölderlin), gde u »Večernjoj fantaziji«, zapravo već pada sjaj na sferu proizvodnje, dok za »pesniku« ne preostaje ništa do razrešenje u snu, ustvari smrt i iluzija. Veoma je srođno stanovište Getea (Goethe) u **Godinama lutanja** sa daljim zahtevom za specijalizacijom.

Marksovo shvatanje čoveka zaostaje za njegovim shvatanjem ekonomije, utoliko što Marks u ekonomiji ne traži uklidjanje, već ovlađavanje podelom rada, dok je slika čoveka, koju je fragmentarno započeo, skrojena prema stadijumu koji prethodi podeli rada, ili je izvan podele rada.

Pojam individuma treba potpuno eliminisati; on je puka ideologija. Jer, u gradanskem društvu, u smislu *questio facti*, individuum uopšte ne »postoji«, ne samo zato što sloboda koja mu je pripisana nije bila realizovana, već i zato što substancialitet samog individuma može biti shvaćen jedino kao društveno određen. (To je odlučujući Hegelov uvid.)

Eliminisanje pitanja o tom »postoji« u pogledu individuma je jedan od najbitnijih zadataka ovog rada. Positivističko istraživanje ispituje uvek izolovane pojave. Hegel ovde nije dijalektičan koliko mi kada kažemo da ne postoji ni društvo. Hegel je mišljenja, da dijalektičko kretanje kao »rezultat« može biti sačuvano u obliku nauke, i da je sistem shema njegove uredenosti, tako da dovršivost sistema kretanju, koje je jedino celina sama, daje karakter partikularnog i ustanovljenog. Ukoliko je pojam sistema kod Hegela nosilac kategorije totaliteta, može se čak možda reći, da sama kategorija totaliteta zaostaje za dijalektikom. To je najtešnje povezano sa uklidanjem svih suprotnosti u celini, koje se kod Hegela javlja kao dovršeno, a koje implicira identitet mišljenja i biča i, u krajnjoj instanci, primat mišljenja.

Psihologija nije ništa drugo do iluzija da se individuum, društvo može promeniti, time što

će se pribeti onome, što je individuum postao kao monada u ovom društvu.

Individuum je samo pozornica. Identitet čoveka, za koji analiza tvrdi da je centralni princip individuma, apsolutno i sigurno ne postoji u današnjoj situaciji. (Psiho-analiza je nedovoljan pokušaj da se udovolji istorijskim promenama, kojima individuum podleže. Ustvari, u ishodišnoj poziciji analize, individuum već nije prisutan, tj. mehanizam konkurenčije, koji je u osnovi obrazovanja monada, već nedovoljno funkcioniše, tako da do konstituisanja monada ni ne dolazi, te se »racionalno držanje« čoveka javlja još jedino u sasvim tankim slojevima njegovog ponašanja. Analiza pokušava da udovolji ovoj izmenjenoj situaciji i da spase već nepostojeci individuum. To se ispoljava s jedne strane u tome, što se kao momenat identiteta određuje Ja-princip, koji treba da udovolji realnosti, dok je to što udovoljava realnosti već odavno nešto neidentično, što »bihavioristički« reaguje. S druge strane, ona pokušava da uprkos svem priznavanju »konflikt-a« kategorijalno učutka protivurečnost između motiva konkurenčije i zahteva za srećom, time što samo nesvesno shvata isključivo u monadoloskim i kategorijama konkurenčije. Ustvari, kod Frojda, uprkos ovoj priči o njemu, uopšte ne-ma libida; a posebno je taj motiv ono što Frojda svrstava u red velikog gradanskog preziranja čoveka, od Makijavelija (Machiavelli) i Hobsa (Hobbes) preko Šopenhauera (Schopenhauer) i Ničea (Nietzsche). (U prilog tome, kasnija HORKHAJMER-VA teza, da upravo taj Hegel, kome su individualistički filozofi uvek